

Askerî Târîh Açısından Köl Tigin

Köl Tigin From A Military History Perspective

H. Hsian ERKOÇ

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara-TÜRK YE

ÖZET

Bu çalı mamızda 684/685-731 yılları arasında bir Gök Türk ileri geleni olarak ya amı olan Köl Tigin'in askerî ya antısı incelenmi tir. Köl Tigin birçok sefere ve meydân sava na katılarak sava mı tir. Kuzey Çin'de Çinlilerle; Orta Asya'da Kırgızlarla, Karluklarla, Azlarla, Dokuz O uzlarla ve On Oklarla çarpı mı tir. Bunların dı nda ayrıca 716'da kanlı bir darbeye ye enini tahttan indirerek, a abeyini yönetime getirmi tir. Kendi adına dikilen yazıtta yaptı ı sava lar ayrıntılarıyla anlatılmı tir. A abeyi Bilge Kagan'ın saltanatı döneminde ise ba komutan ve Tölis adı olarak görev yapmı tir.

Anahtar Sözcükler: Köl Tigin, Ordu, Komutan, Gök Türkler, Tang Sülâlesi, Dokuz O uzlar

ABSTRACT

In this work, the military life of Köl Tigin has been studied, who lived as a Gök Turk noble during 684/685-731. Köl Tigin joined and fought in many campaigns and battles. He fought with the Chinese in Northern China; with Qirghiz, Qarluqs, Az, Toquz Oghuz and On Oq in Central Asia. Apart from these, he also removed his cousin from the throne with a bloody coup d'état in 716 and he brought his brother to power. His battles have been described in detail in his inscription. He served as the commander-in-chief and as the Tölis Shadi during the reign of his brother Bilge Qaghan.

Keywords: Köl Tigin, Army, Commander, Gök Turks, Tang Dynasty, Toquz Oghuz

1. Giriş

Gök Türkler, Orta Asya Türk Târîhi içerisinde kültür, dil, toplum ve yönetim bakımından “Klâsik Dönem”i olu tururlar. Gök Türk târîhinde bir çok Kagan, Yabgu, ad, Çor, Tigin, Beg ve benzer soylular ya amı lardır; bu çalı mamızda bunların arasında en ünlülerinden biri olan Köl Tigin’in ya amını askerî târîh açısından inceledik. Ünlü bir ki i olmasına kar ılık bugüne kadar üzerinde yeteri kadar çalı ma yapılmamı olan Köl Tigin, en çok Gök Türk Yazıtları’ndan bilinir. Ölümünün ardından Orta Mo olistan’da Orkhon Irma ı’nın vâdisinde bugün Kosho Tsaidam denilen yerde Köl Tigin’in adına bir anıt mezâr yapılmı ve a abeyi Bilge Kagan’ın a zından yaptı ı i ler anlatılmı tır. Ayrıca Çin kaynaklarında da hakkında birtakım bilgiler bulunmaktadır.¹

a- İkinci Doğu Gök Türk Kağanl ı’n n Kurulmas

“Gök Türk Ka anlı ı”², 552’de Bumın l-Kagan tarafından kurulmu ve 630’da llig Kagan’ın yönetti i Do u Ka anlı ı, Çin’deki Tang □ Sülâlesi’nin (618-907) yöneticisi Taizong □ □ (627-650) tarafından yıkılmı , yerine kısa süreli Xueyantuo □ □ □ (Sir-Tardu ?) Ka anlı ı kurulmu ve 648’de de ka anlı ın toprakları askerî vâfiliklere ayrılmı tır³.

Gaozong’un □ □ (650-684) yönetimi sırasında, 679-681 yılları arasında Gök Türk ileri gelenleri büyük ayaklanmalar çıkardılarsa da bu ayaklanmalar Çinliler tarafından bastırıldı⁴. 681’de Kutlug Tudun Çor (Ashina Guduolu Tudun Chuo □ □ □ □ □ □ □ □ □ □)⁵, Çin’de do up e itim görmü olan Tonyukuk’u da yanına alarak ayaklandı, 682’de onunla birlikte Tokuz

¹ Çalı mamız sırasında bize de erli zamânını ayıran ve Çince metinleri çevirerek bize çok yardımcı olan sayın hocamız Erkin Ekrem’e de te ekkürlerimizi sunarız.

² Eski Türkçe *Türük* ya da *Kök Türük*, Çince *Tujue* □ □, So dakça *Tr’wk*.

³ Ta a ıl, 1995: 82-85.

⁴ Jiu Tangshu, 5, 1975: 105; Jiu Tangshu, 84, 1975: 2803; Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5166-5167; Xin Tangshu, 108, 1975: 4087. Ayrıca bkz. Gömeç, 1999: 39-40; Gumilëv, 2002: 336-339; Kafeso lu, 2002: 113; Ta a ıl, 1999: 59-63; Ta a ıl, 2004a: 8-11.

⁵ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5167; Gumilëv, 2002: 340.

vardır; bu karde ini Bilge Kagan, Bars Beg adında kendi atadı ı bir kaganla evlendirmi tir.¹⁶

Köl Tigin'in soyu, baba tarafından Do u Gök Türk Ka anlı ı'nın son yöneticisi Ilig Kagan'a dayanır. Jiu Tangshu'ya göre Kutlug, Ilig Kagan'ın uzaktan akrabasıydı, Ashina soyadını almaktaydı, dedesi Chanyu Da Dudufu'da □□□□□□ Sa Yunzhong Dudu'su □□ □□□ Sheli Yuanying'e □□□□ hizmet eden bir beydi; babadan o ula âile boyunca Tudun Çor unvâmı ta mırdı¹⁷. Köl Tigin'in annesi Ibilge Katun'un soyu hakkında da elimizde bir bilgi yoktur, ancak yazıtlarda onun "Umay gibi"¹⁸ oldu u yazılıdır.

Köl Tigin târihte cesûr ve sava çı ki ili iyle tanınmı tir. Jiu Tangshu'da onun cesûr, sava çı, sava ta çok yetenekli, saldırdı ı zamân engel tanımayan biri oldu u yazılıdır¹⁹. Askerlik yetene i bakımından 714'te ölen Toña Tigin'e benzetilmi tir²⁰. Yazıtlardan anla ıldı ı kadarıyla katıldı ı sava ların ço unda ön saflarda sava mı tir. 706'da yapılan Mingsha Da ı sava nda Köl Tigin'in yaptı ı saldırı uzun süre belleklerden silinmemi tir²¹. Köl Tigin ya adı ı sürece Gök Türk ordusu ve devleti zor durumlara dü tü ünde her zamân kurtarıcısı o olmu tur; buna örnek olarak 710-11 Türgi seferi ve 716 ayaklanmaları verilebilir. Köl Tigin öldü ü zamân hem kendi ülkesinde, hem de yabancı topluluklarda büyük bir üzüntü duyulmu tur²².

2. Çin'le Yap lan Savaşlar

¹⁶ K.T.II.D.17.

¹⁷ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5167.

¹⁸ K.T.I.D.31.

¹⁹ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5175.

²⁰ Gömeç, 1999: 62.

²¹ K.T.I.D.32.

²² K.T.I.K.10-13.

Köl Tigin'in babası Itiri Kagan ölünce yerine 27 yaşındaki amcası Böğü Çor geçerek Kapgan Kagan unvânını almıştır²³. Itiri Kagan'ın ölüm târihi bir çok kaynakta de i ik gösterilmi , 691'den 694'e kadar de i en yıllar verilmi tir; ancak Jiu Tangshu'da onun Tianshou Saltanat Dönemi'nde öldü ü (yıl belirtilmeden)²⁴, Jigulu'da □□□ 15. bölümde ise Tianshou Saltanat Dönemi'nin 2. yılında öldü ü yazılıdır.²⁵ Bu da Itiri Kagan'ın büyük olasılıkla 691 yılında öldü ünü ortaya koymaktadır. Itiri Kagan öldü ü zamân o ulları Mojilian Tigin²⁶ ve Köl Tigin sırasıyla sekiz ve yedi ya ındaydılar, bu durumda Köl Tigin de ya 684'de ya da 685'de do mu olmalıdır. Köl Tigin "Umay gibi annesi kutunda" er adını almıştır.²⁷ Biz bu olayın Köl Tigin 16 yaş ındayken Iduk Ba sava ı sırasında oldu unu dü ünüyoruz.

a- Iduk Baş Savaş

Çin'de Wu Hou'un □□ kurdu u Zhou □ Sülâlesi (690-705) ve Do u Gök Türk Ka anlı ı arasındaki sava lar 693'te Kapgan Kagan ve Ayguç Tonyukuk'un Büyük Kuzey Çin akını ile ba lamı tı. Bu Çin-Türk sava ının çe itli nedenleri vardı. Bunların ba ında Kapgan Kagan'ın devleti güçlendirip büyütme iste i geliyordu. Kapgan Kagan'ın bir kızını Wu Hou'un yönetimden uzakla tırdı ı Tang Sülâlesinden bir prensle evlendirmek istemesi, ancak Wu Hou'un bu iste i geri çevirip kendi âilesinden birini dâmâd adayı olarak göndermesi sava için yeterli gerekçeyi yaratmı tı.²⁸ Yapılan birçok akından sonra 701 ya da 702 yılında²⁹, yani Köl Tigin 16 yaş ındayken, Gök Türk ordusu Kuzey Çin'deki Gansu bölgesinin Kuzeydo usu'na (Türkçe Altı Çub Sogdak³⁰, Çince Zhaowu □□ ya da Liuhu

²³ Kapgan Kagan, yönetimi sırasında ba ka unvânlar da almı tır (bkz. Sertkaya, 1995: 82), ancak bu unvânı ne zamân aldı ını imdilik bilemiyoruz.

²⁴ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5175.

²⁵ Cen, I, 1958: 325.

²⁶ Mojilian'in Tigin unvânına Bilge Kagan Yazıtı'nda rastlanmaktadır; bkz. K.T.II.D.14.

²⁷ K.T.II.D.31.

²⁸ Gömeç, 1999: 49; Grousset, 1999: 116-117; Kafeso lu, 2002: 116-117.

²⁹ Giraud, 2002: 79; Gömeç, 2002: 53; Gumilëv, 2002: 359; Kafeso lu, 2002: 119.

³⁰ K.T.II.D.31; K.T.II.D.24.

Zhou □□□³¹; Ordos bölgesi) bir sefer düzenledi. Gumilëv ve Giraud bu seferin Mâverâü'n-nehr'e yapıldı nı ileri sürmektedirler³², ancak bu seferin Gansu-Ordos'a yapıldı ı açıktır. Bu sefere Köl Tigin ve Mojilian ad da katılmı lardı. Yazıtlarda Iduk Ba (Kutsal Yer) olarak geçen yerde³³ Gök Türk ordusu Oñ Tutuk³⁴ komutasındaki be tümenlik (elli bin asker) bir Zhou ordusuyla sava tı; Köl Tigin yaya olarak saldırdı, Oñ Tutuk'un silâhlı kayınbirâderini (ya da ye enini³⁵, yazıtta *yurç*; Kafeso lu ve Giraud vâlfinin kendisi oldu unu ileri sürseler de büyük olasılıkla yanılmı lardır) “kendi elleriyle tutup (yakalayıp) Kagan'a sundu”, ardından Zhou ordusu bozguna u rayarak “yok edildi”.³⁶ Bu sava tan sonra be yıl boyunca büyük çarpı malar yapılmamı tır ancak küçük çaplı akınlar sürdürülmü tür.

b- Mingsha Dağ Savaşı

705 yılında Wu Hou yönetimden uzakla tırıldı ve eski Tang Sülâlesi Çin'de ba a geçti. Büyük olasılıkla 705'de ya da 706'da, yani Köl Tigin 21 ya ndayken Gansu'ya yapılan bir akın sırasında Mingsha Da ı'nda (Mingsha Shan) □□□³⁷ büyük bir sava yapıldı. Zizhi Tongjian'de yazdı ma göre, bu sava Zhongzong'un □□ Shenlong □□ saltanat devrinin

³¹ “Altı So dak Vilâyeti” ya da “Altı So dak'ın Vilâyeti”. Hu □ adı Gök Türkler döneminde Çin'de So daklar için kullanılıyordu; Zhou □ ise vilâyet demektir. Türkçe Altı Çub Sogdak ve Çince Altı So dak Vilâyeti'nin aynı olması olasılı ı yüksektir.

³² Giraud, 1999: 79; Gömeç, 2002: 53; Gumilëv, 2002: 359; Kafeso lu, 2002: 119.

³³ K.T.II.D.25.

³⁴ Bu ki inin kimli i konusunda ara tırmacılar ortak bir görü e varamamı lardır. Cen Zhongmian □□ □ ise Oñ Tutuk'un Lin Chuan Vilayeti □□□ vâlfisi Wang Shen'm □□ olabilece ini ileri sürmektedir (Cen, II, 1958: 898).

³⁵ Ta a il, 2004b: 8.

³⁶ K.T.I.D.31-32.

³⁷ Mingsha kenti Gansu'nun Dunhuang Xian ilçesindedir; bkz. Gömeç, *a.g.e.*, s.54. Mingsha Nâhiyesi, Mingsha Da ı □□□ adından gelmektedir. Mingsha da ının bir adı Shajiao Shan □□□ (Kum Kö esi Da ı), di er bir adı ise Shengsha Shan'dır □□□ (Kutsal Kum Da ı) (Jiu Tangshu, 40, 1975: 1644).

birinci yılının 12. ayında gerçekleşti. 80 bin kişilik Tang ordusunun başında Shazha Zhongyi 𐰀𐰃𐰆𐰃 (Türkçe *Çaça Señün*) adlı bir general vardı. Orduda Çinliler'in yanında büyük olasılıkla 703-706 arasında Çin'e sürgün olan bazı Dokuz O uzları da bulunuyordu.³⁹ Bilge Kagan yazıtından anladığımız kadarıyla Gök Türk ordusunu Mojilian ad yönetiyordu⁴⁰; ancak Zizhi Tongjian'de bu savaşta ordunun başında Kagan Kagan'ın bulunduğu yazılıdır⁴¹ ve günümüz araştırmacıları

3. İlk Ayaklanma Dalgası

Büyük olasılıkla aynı yıl içinde Yir Bayırku topluluğu ayaklandı. Köl Kigin'in de katıldığı ordu üzerlerine yürüyüp, onları Türgi Yargun Köl'de yenilgiye uğrattı; Bayırkular'ın yöneticisi Ulug rkin az sayıda askerle kaçtı ve böylece ayaklanma bastırılmış oldu.⁴⁹

708'de Tang Sülâlesi ve On Oklar arasında Gök Türklere karşı bir ittifâk kuruldu, kısa sürede bu ittifâka Kırgızlar da katıldılar. Bir süreden beri geri plânda duran devlet adamı Ayguç Tonyukuk, bu âcil durumda birçok kişi üstlendi ve bu ittifâkı bozmak için uğraştı.⁵⁰ Köl Tigin 25 yaşındayken Kırgızlar (Kırkız) ve Çikler ayaklandılar⁵¹. Mojilian ad Kem Irma'ı'nı (Yenisey) geçerek Örpen'de Çikler'le savaştı, onları ve Azlar'ı boyunduruk altına aldı.

Köl Tigin 26 yaşındayken kı zamânı, 710 ya da 711'de, Gök Türk ordusu Kırgız seferine çıktı. Köl Tigin ve Mojilian ad da bu sefere katıldılar. Orduyu Ayguç Tonyukuk yönetiyordu. Bir mızrak boyu karla kaplı Kögmen Yı'ı⁵² binbir güçlkle (bir anda sâdece tek kişinin geçebileceği Ak Termil'den⁵³ yaya olarak arak, yuvarlanıp inerek, dağdaki engeli on günde aşmış, Anı Suyu'ndan aşağı giderek) aşan Gök Türk ordusu Kırgızlara bir gece baskını düzenledi. Tonyukuk'un böyle bir baskın yapmasının nedeni Gumilëv'a göre Kırgızların iyi silâhlanmış, 80 bin kişilik güçlü bir ordularının ve atları için yeterince samanlarının bulunmasıydı.⁵⁴ Ordu, Kırgızların Küçlüg Kagamı ile (Güçlü Kagam) ve Kırgız ordusuyla Soña Yı'ta (Soña Ormanı, Sayan Dağları bölgesi) karşılaştı. Yapılan savaşta Köl Tigin daha önce yendikleri Bayırkular'ın ak aygırına binerek saldırdı, bir eri okla vurdu, iki eri kovalayıp mızrakladı. Saldırı sırasında Kırgızlar, Köl Tigin'in atını "uyulunu kırarak

⁴⁹ K.T.I.D.34.

⁵⁰ B.T.II.D.2-6.

⁵¹ K.T.II.D.26.

⁵² Kögmen Ormanı; Sayanların batısında, Tannu-Ola'da Abindab Geçidi; bkz. Gumilëv, 2002: 368.

⁵³ Gumilëv buranın Hua Kem Nehri olduğunu ileri sürüyor; bkz. Gumilëv, 2002: 368.

⁵⁴ Gumilëv, 2002: 367.

İlk gün yapılan gece baskınında yağma yapıp dönüldü. İkinci gün ise büyük Türgi ordusu “ate gibi kızarak, ate fırtına gibi geldi”, savaşıldı; Köl Tigin alını beyaz boz ata binip saldırdı, iki önemli kişi iyi yakalattı⁵⁹. Dönüp yine saldırdı, Az vâlisini (Az Tutuk) yakaladı. Sonuçta Türgi ordusu Tonyukuk’un ve Tardu adının kuvvetleri arasında sıkı tırılıp dağıldı, elli er (yüksek rütbeliler olmalı) esir edildi, Türgi Yabgusu ve adı öldürüldüler⁶⁰. Tonyukuk yazıtında Türgi Kaganının esir edildiği, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında ise orada öldürüldüğü yazılıdır. Gumilëv, sefer dönüşünde Kapgan Kaganın hem Türgi Kaganını, hem de kendisine daha önceden sıranın kardeşi Zhenu’yu □□ öldürttüğü ileri sürmektedir.⁶¹

Savaşa katılan asker sayısı da tartışmalıdır. Yazıtlarda Türgi ordusunun asker sayısı olarak verilen “on tümen”in normalde yüz bin asker anlamına gelmesi gerekir; ancak Gumilëv buna karşı çıkmakta, Türgi ordusunun daha küçük olduğunu, on tümenin on boyu temsil ettiğine inanmaktadır.⁶² Yazıtlarda ayrıca Türgi ordusunun iki kanadının kendilerinden yarılırlar kadar fazla olduğu kayıtlıdır. Eğer Türgi ordusu yüz bin asker idiyse Gök Türk ordusu da büyük olasılıkla yetmiş bin askerden oluşuyordu; Gumilëv Gök Türk ordusunun sadece yirmi bin asker olduğunu ileri sürmekteyse de⁶³ bu sayı çok düşüktür. Savaş sırasında ne kadar askerin öldüğü konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

b- Soğdak Seferi

Bolçu savaşının yap

sonra Tonyukuk, hem On Ok, hem Gök Türk ordusunu sevketti, ordu Anı'yı geçtikten sonra Yinçü Ögüz'ü (Sir-Deryâ Irma ı) geçerek, Tinsi Oğlu denilen kutsal Ek Tagını⁶⁵ a tı. Gök Türk ordusunun Bolçu Sava ı'ndan sonra Ötüken'e dönmeyip, Mâverâü'n-nehr'e yönelmesinin ba lıca nedeni Kuteybe bin Müslim'in komutasındaki Emevî Arap (Türkçe *Tezik*⁶⁶) ordularının Mâverâü'n-nehr'de birçok kenti ele geçirmeleri üzerine So daklar'ın yardım istemesiydi. Gök Türkler So dak'ı ele geçirip, çok miktârda ganimet aldılar, Temir Kapıg'a (Buzgala/O lak Geçidi, Der-i Âhenin)⁶⁷ kadar gidip geri döndüler, "Tezik, Tokar⁶⁸ ve Suk yönetimindeki Sogdak boyun e di".⁶⁹

Dönü sırasında Kara Türgi ler'in ayaklanıp Keñeris'e⁷⁰ yürüdükleri bilgisi geldi. Köl Tigin yazıtına göre, seferden dönen Gök Türk ordusunun atları zayıf, azı ı az, dü mânları ise alp idi. Ana ordu So dak'dayken Köl Tigin küçük bir birlikle Kara Türgi ler'in üzerine yürüdü, büyük bir sava yaptı ve âsileri yendi. Ardından On Oklar'ın Nushibi □□□ kolununu Ko u boyundan (Çu-Talas bölgesinde ya arlardı) Ko u Tutuk ile sava an Köl Tigin onu da yenip "evini malını eksiksik getirdi". Bundan sonra Gök Türk ordusu rahatça ve zengin ganîmetlerle merkezleri Ötüken Yı 'a dönebildi.⁷¹

5. İkinci Ayaklanma Dalgası Ve 716'daki Yönetim Değişikliği

a- Karluk Ayaklanması

⁶⁵ Burası eski Batı Gök Türkleri'nin stemi Yabgu dönemindeki merkeziydi. Gömeç buranın Tekes Nehri yakınında Kara ahr'ın kuzeybatısında bir yerlerde oldu unu saptamı tır; bkz. Gömeç, 1999: 13.

⁶⁶ B.T.II.G.1.

⁶⁷ Gumilëv, 2002: 370.

⁶⁸ Büyük olasılıkla Sir-Deryâ'nın yukarı bölümlerinde bulunan Tohâristân bölgesi; bkz. Gömeç, 1999: 60.

⁶⁹ K.T.I.D.38-39; B.T.II.B.7-9, G.1

⁷⁰ Büyük olasılıkla Sir-Deryâ boyları ya da Semerkand'ın çevresindeki bölge; Han □ Sülâlesi (MÖ 206-MS 220) döneminde bu bölgede Kangju □□ adında bir devletin varlı ından sözedilir.

⁷¹ K.T.I.D.39-40, K.1; B.T.II.G.3-4.

Batı seferinden sonraki yıl devlette büyük ayaklanmalar çıktı; Köl Tigin yirmi yedi ya na gelince Tarbagatay'da ya ayan Karluklar ayaklandılar.⁷² Ayaklanma üç yıl bastırılmadı na göre ordu büyük olasılıkla Batı Seferi'nde çok yorulmu ve yıpranmı tı. Mojilian ad 30 ya ndayken Mojilian ad'ın, Kapgan Kagan'ın o lu nel Kagan'ın, ka anın di er o lu Toña Tigin'in ve di er birtakım komutanların Bi Balık'a⁷³ bir sefer düzenledi i kayıtlıdır⁷⁴, ancak Köl Tigin yazıtında bu sava a rastlayamayız. Köl Tigin büyük olasılıkla bu sefere katılmamı tı. Bu sefer sonuçsuz kalmı , Bi Balık alnamamı , üstelik Toña Tigin, Buoting ku atması sırasında Kaiyuan'in ikinci saltanat yılının ikinci ayında (714 ubatı ya da Martı?) pusuya dü ürölüp öldürülmü tü.⁷⁵

Üç yıl sonra, Köl Tigin otuz ya ndayken, Karluklar Ötüken'e yürümeye karar verdiler. Bugünkü Tamir Irma ı'nın kayna ı ve Gök Türkler'in Ötüken'den sonraki ikinci kutsal yeri olan Tamag Iduk Ba 'ta büyük bir sava yapıldı. Gök Türk ordusunu Mojilian ad ve Köl Tigin yönetiyordu; Kafeso lu, Kapgan Kagan'ın bu sava ta orduyu yönetti ini söylüyorsa da⁷⁶ yazıtlarda bunun izlerini göremiyoruz. Sava sırasında Köl Tigin, Alp alçı atna binip saldırdı, iki eri mızraklayıp öldürdü. Sonunda Karluklar yenildiler ve ayaklanmaları bastırıldı⁷⁷. Zizhi Tongjian'e göre, Kapgan Kagan, Karluklar ile On Ok'un Huluwu □□□ ve Chunishi □□□ toplulukları üzerlerine ordu göndererek, onları birçok kez yendi. Tang hükümdarı Xuanzong □□, bu toplulukları kurtarmak için Beiting vâfisi Tang Jiahui □□□ ve yardımcısı Xie Wan'ı (ya da Xie Yuan) □□ gönderdi. Sonuç olarak, Beiting'deki Tang

⁷² K.T.I.K.1.

⁷³ "Be Kent", Beiting □□, Güney Cungarya'da Basmillar'ın ya adı ı bölgede Jinman'da □□ bir kalenin ve çevresindeki Tang ileri karakol-eyâletinin adı, Urumçi'nin do usu. Tang döneminde Tingzhou □□, 702'den sonra Beiting Duhufuluk'u □□□□□. Beiting'in kalıntıları Jimsar'ın kuzeyindeki Pochengzi'dadır □□□.

⁷⁴ Ikhe Khüshotu Yazıtı, Batı Yüzü, 11. satır; Khoitu Tamir, I. Ta , 4. satır; H.T.II.3; H.T.VII.2; K.T.II.D.28.

⁷⁵ Giraud, 1999: 82; Gömeç, 1999: 62; Kafeso lu, 2002: 122.

⁷⁶ Kafeso lu, 2002: 121.

⁷⁷ K.T.I.K.1-2; K.Ç.II.D.29.

garnizonu ve adı geçen topluluklar Gök Türkler'e karşı bir kısaç pozisyonu almıdır.⁷⁸ Bilge Kagan'ın yazıtının do u yüzünün zarar gören 29. satırında Tamag Iduk Ba Sava ı'nın anlatılmasından sonra "Basmlı kara ... Karluk bodunu toplanıp geldi ... öldürdüm" biçiminde bir anlatımın geçmesi de, Tamag Iduk Ba sava ından sonra Gök Türk-Karluk sava ının sürdü ünün ba ka bir kanıtıdır.⁷⁹

b- Dokuz Oğuz Ayaklanması

Hemen bir sonraki yıl bu sefer Azlar ayaklandılar. Az lteberi'nin yöneti i Azlar ile Kara Köl'de⁸⁰ sava an Köl Tigin, Alp alçı atına binip saldırarak Az lteberi'ni yakaladı; Azlar yenildiler ve "Az bodunu yok oldu".⁸¹

Az ayaklanmasının ardından Gök Türkler zgil ayaklanmasıyla u ra mak zorunda kaldılar. Köl Tigin yazıtında zgillerle "amcam ka anın (Kapgan Kagan) ili sarsıldı nda; halkla yönetim ikiye ayrıldı nda" sava ıldı ı yazılıdır. Bu durumda zgil ve Dokuz O uz (Tokuz Oguz) ayaklanmalarının Karluk ve Az ayaklanmalarıyla aynı dönemde çıkt ını söyleyebiliriz. Gök Türkler zgiller ile sava tılar;, Köl Tigin, Kara Köl Sava ı'nda da bindi i Alp alçı atına binip atılarak saldırımı ve atı sava ta "dü mü tür" (ölmü tür). zgiller yenilmi , " zgil bodunu ölmü tür".⁸² Zizhi Tongjian'e göre, 716 yılında Dokuz Soy'un Sijie □□□□ Tutuk'u Mosan □□ Tang Sülâlesi'ne teslim olmu tur. Aynı kaynakta zgillerin "Dokuz Soy'un zgilleri" olarak adlandırılması da dikkat çekicidir.⁸³ Ancak Gök Türk Yazıtları, zgil ve Dokuz O uz ayaklanmalarını ayrı olaylar olarak anlatmıdır.

Elimizdeki kaynaklarda Dokuz O uzlar'ın tam olarak ne zamân ayaklandıklarını gösteren bir târîh yoktur. Yazıtlar "Gök, yer bulandı ı için ya ı oldu" ve "Gök, yer bulandı ı için,

⁷⁸ Ziji Tongjian, 211, 1956: 6710.

⁷⁹ K.T.II.D.29.

⁸⁰ Büyük olasılıkla Totokharanor ya da Khara Nor (bkz. Giraud, *a.g.e.*, s.82; Gumilëv, 2002: 382).

⁸¹ K.T.I.K.2.

⁸² K.T.I.K.3-4.

⁸³ Zizhi Tongjian, 211, 1956: 6712.

ödüne kıskançlık dediği için” Dokuz O uz bodununun ayaklandıklarını yazmaktadır; Zizhi Tongjian’de ayaklanmaya doğrudan değinilmemekte, sadece “Dokuz Soy”un Kuzey Çin’e kaçarak oraya yerleştikleri belirtilmektedir. Köl Tigin’in yazıtında Dokuz O uzlar’la bir yıl içinde beş kere savaşıldı, Bilge Kagan yazıtında ise onlarla bir yıl içinde dört kere savaş yapıldığı yazılıdır. Her yazıtta anlatılan üç savaş birbirleriyle uyumludur. Biz burada sadece Köl Tigin’in katıldığı savaşları inceleyeceğiz.

Köl Tigin’in katıldığı ilk savaş Toğu Balık’ta⁸⁴ yapılmıştır. Bu savaşta Mojilian adında, Köl Tigin de katılmışlardır. Savaştan önce Mojilian adlı orduyu Togla Ögüz’den geçirmiştir, Köl Tigin Azman atına binerek saldırıya çıkmıştır. Burada geçen bir anlatım ilgi çekicidir: “Altı erimiz kırıldı, askerlerin saldırısında yedinci erimiz kırıldı”. Büyük olasılıkla Köl Tigin çarpışmanın yapılmasından önce Dokuz O uzlar’ın altı alpıyla teke-teke çarpıştı ve sonra savaşta katılmıştır.⁸⁵ Yazıtlar savaşın sonucunu belirtmemiştir; Gumilëv bunu savaşın sonuçsuz kaldığını ve iki tarafın da zafer kazanamadığını biçiminde yorumlamıştır.⁸⁶

İkinci savaş Kuşlaguk/Kuşalguk’da (neresi olduğu bilinmiyor) Edizler’le yapıldı. Bu savaşta orduyu Köl Tigin yönetmiştir; Mojilian adlı bu savaşta katılmamış, onun yerine Köl Tigin’in katılmadığı Antırgu Savaşı’nda savaşmıştır.⁸⁷ Köl Tigin Azman atına binmiş, atılarak bir erimiz kırılmış, “dokuz erimiz çevirerek vurmuştur” (*Tokuz erig egire tokıdı*). Bu savaşta Edizler yenilgiye uğramışlardır ve Ediz bodunu orada “ölmüştür”.⁸⁸

Kuşalguk’dan sonra Köl Tigin Bolçu’da⁸⁹ O uzlar’la⁹⁰ (Oğuz) savaştı, Azman atına binip saldırıya çıktı, “kırıldı”, askerlerini öldürdü; O uzlar’ı yenip “ilini aldı”.⁹¹ Bu zaferden sonra

⁸⁴ Gömeç ve Gumilëv buranın Tola’nın kıyısında olduğunu saptamışlardır; bkz. Gömeç, 1999: 64; Gumilëv, 2002: 382.

⁸⁵ K.T.I.K.4-5; K.T.II.D.30.

⁸⁶ Gumilëv, 2002: 382.

⁸⁷ K.T.II.D.30.

⁸⁸ K.T.I.K.5-6.

⁸⁹ Genelde Orta Moğolistan’da Seleñe Vadisi’nde yaşayan Dokuz O uzlar’ın Gök Türkler ile oldukça uzak bir yer olan Bolçu’da savaşması biraz garip durmaktadır. Acaba burada adı geçen Bolçu,

O uzlar'ın "ilinin alınması" yazılmasına karılık Dokuz O uz ayaklanmasının son hızıyla sürmesi bir çeli ki gibi durmaktadır, ya da burada henüz çözülmemi ba ka bir ey anlatılmaktadır.

Bir sonraki sava Çu Ba ı'nda yapılmı tir. Yazıtların anlatımına göre bu büyük bir sava olmu tur. Yazıtlarda bu sava ın hangi bodun ya da bodunlarla yapıldı ı açık olarak yazılmamı tir (aynı durum Togu Balık Sava ı için de geçerlidir), ancak bu sava la ilgili olan olaylar anlatılırken Toñra adının geçmesi, birtakım ara tırmacıları bu sava ın Toñralar'la yapıldı ı dü ünmesine yöneltmi tir.⁹² Bu dü ünçe yanlı olmasa bile kesin do ru da de ildir. Sava ta ba ta Gök Türk ordusu çok zorlanmı , yenilmenin e i ine gelmi tir; dü mân ordusu yayılarak ilerlemi ancak Köl Tigin ve Mojilian ad onları püskürtmeyi ba armı lardır, zafer Gök Türklerin olmu tur. Sava tan hemen sonra olan bir olay iki yazıtta biraz de i ik anlatılmı tir. Köl Tigin'in yazıtına göre Gök Türk askerleri "Toñra'dan bir ogu u (âileyi) ve yi it on eri Toña Tigin'in yogunda (cenâze töreni) çevirip öldürmü ", Bilge Kagan yazıtına göre ise Mojilian ad "Toñra yi iti bir ogu u Toña Tigin'in yogunda çevirip öldürmü tür".⁹³

Be inci sava ise Ezginti Kadız'da⁹⁴ olmu tur. Bu sava ta Köl Tigin ve Mojilian ad O uzlar'a kar ı sava mı lardır. Köl Tigin Az ya ızına binerek saldırımı , iki eri mızraklayıp çamura sokmu tur; O uz ordusu yıpranmı ve sonunda yokedilmı tir.⁹⁵

Bir yıl içinde yapılan bu kadar çok yorucu sava ın ardından Gök Türk ordusu Amga Korgan'da⁹⁶ kılıladı. O sırada Mojilian ad da otuz iki ya ındaydı. O kılı , yani 715-716 kılı ,

Gök Türkler'de kıtlık ya andı. 716'nın ilkbahârında Gök Türk ordusu ikiye ayrılarak bir bölümü O uzlara karşı sefere çıktı, di er bölümü de Köl Tigin'in komutası altında *Ordu/Eb*'de⁹⁷ kalarak savunma önlemleri aldı. Tam o sırada Üç O uz Ordusu⁹⁸ merkezi bastı, yayalar⁹⁹ sava mak için geri döndüler (Bilge Kagan da yazıtında sava tı ını söylemektedir). Dü mân askerlerinin bir bölümü ya ma için da ıldılar; merkezdeki ordu kötü durumda ve az sayıdaki askere sâhib iken Köl Tigin öksüz atına atlayıp saldırdı, dokuz eri mızrakladı, merkezi savundu; O uzlar en sonunda da ıldılar ve devletin merkezinde bulunan katun, anneler, ablalar, gelinler, kuçuyular da (Çince *Gongzhu* □□, presnes) öldürülmekten ya da esir ve câriye olmaktan kurtulmu oldular.¹⁰⁰ Köl Tigin'in bu üstün ba arısı yazıtlarda sık sık övülmü tür.

Bu sava , elimizde bulunan bütün kaynaklardan gördü ümüz kadarıyla Köl Tigin'in aynı yıl içinde yaptı ı darbenin dı ndaki son askerî çalı ması olmu tur. Sava çılı ıyla tanınan Köl Tigin'in, bundan sonra herhangi bir sava ta çarpı tı ı kayıtlı de ildir. Gözümüze çarpan ilk ilginç ey ise, 716'dan sonra çe itli topluluklar ve özellikle Çin'le yapılan sava ların ço unda Gök Türk ordularını Çin kaynaklarının “yumu ak huylu” olarak tanıttı ı Bilge Kagan'ın yönetmi olmasındır. E er Köl Tigin a abeyinin ka anlı ı döneminde herhangi bir sava a katıldıysa bu bilgilerin ne Türk ne de Çin kaynaklarında kaydedilmemesi dikkat çekicidir. Belki de Köl Tigin'in barkının duvarlarında 716 sonrasında ya ananlar yazılıydı ancak bunlar günümüze ula mamı tır.

⁹⁷ *Ordu* ve *Eb* (Ev) burada “Devlet Merkezi” anlamındadır. Gök Türklerin merkezi Ötüken idiyse de 715-716 O uz Sava ları sırasında geçici merkez Amga Kalesi'ydi. Birtakım ara tırmacıların burada geçen *Ordu*'yu ve *Ev*'i Ötüken olarak göstermeleri yanlı tır.

⁹⁸ Amga Kalesi baskınındaki “Üç Oguz Süsi” terimi karı ıklı a yol açmı tır. Bu söz hem üç adet O uz ordusu, hem de Üç O uz'un, yânî üç boydan olu an Karluklar'ın ordusu anlamına gelebilir. Ancak buradan üç tâne O uz ordusu anlamını çıkarmalıyız.

⁹⁹ Gök Türk ordusu genelde *Athg*'dan (Atlı) olu masına kar ılık orduda *Yadag* (Yaya) da bulunmu tur. Tonyukuk'un anlattı ına göre Kutlug'un ayaklanmasının ba nda âsî Gök Türk ordusunun üçte ikisi atlı, üçte biri yaya idi. Ancak bu oranın her an geçerli oldu unu gösterecek bir kanıt elimizde bulunmamaktadır.

¹⁰⁰ K.T.I.K.8-9; K.T.II.D.31-33.

Köl Tigin ve Mojilian ad'ın Amga Kalesi aiferinden sonra O uzlar bu kez de Dokuz Tatarlar (Tokuz Tatar) ile bir ittifâk kurdularsa da Mojilian ad Agu'da (Ezginti Kadız yakınlarında) yaptı ı iki sava ta müttefikleri yenmeyi ba ardı. Bunun üzerine O uzların ço u Çin'e göçetmek zorunda kaldılar.¹⁰¹ Cefu Yuanguı'nın 964. ve 974. bölümlerinde, 715 yılı sekizinci ve onuncu aylarında Tang Sülâlesi mparatoru'nun Dokuz Soy'dan Çin'e kaçıp gelen bazı topluluk liderlerini görevlendirdi i yazılıdır.¹⁰² Ayrıca Çin'e sı ınan Dokuz O uz toplulukları ve bunların nerelere yerle tirildikleri konusunda bilgiler de bulunmaktadır.¹⁰³ Bu bilgiler Gök Türk devletinde Dokuz O uz ayaklanmasının ya andı ını, Çin kaynaklarında geçen Dokuz Soy'un Gök Türk Yazıtları'nda geçen Tokuz Oguz'la aynı oldu unu ve bu ayaklanma bastırılınca bu toplulukların yazıtlarda yazıldı ı gibi Çin'e do ru kaçtıklarını kanıtlamaktadır.

Ayıklanan Dokuz O uzların büyük bölümünün yenilgiye u ratılmasına ve ço unun Çin'e kaçmasına ra men bu toplulukların bütünü henüz yönetim altına alınmamı tı. Bunların ba nda da Tola Irma ı yakınlarında ya ayan Bayırkular geliyordu. Kapgan Kagan, Bayırkuların üzerine yürüyüp onları yenmi tir ancak sava sonrasında Xiezhile □□□ adında bir Bayırku askeri tarafından öldürülmü tür.¹⁰⁴

c- 716'daki Yönetim Değişikliği

Kapgan Kagan'ın Bayırku Xiezhile tarafından öldürülmesinden sonra Gök Türk tahtına Kapgan Kaganın büyük o lu geçmi tir. Bu olay Gök Türk yazıtlarında anlatılmamakta ancak Çin kaynaklarında bu olay hakkında daha çok bilgi bulunmaktadır. Çin kaynaklarına göre, Kutlug Kagan'ın o lu Köl Tigin, Kapgan Kaganın o lu Yinie Kehan'ı □□□□¹⁰⁵,

¹⁰¹ K.Ç.II.D.33-36.

¹⁰² Cen, 1958: 391-392.

¹⁰³ Jiu Tangshu, 8, 1975:176; Zizhi Tongjian, 211, 1956:6712, 6728.

¹⁰⁴ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173, Jiu Tangshu, 8, 1975:176; Zizhi Tongjian, 211, 1956:6719.

¹⁰⁵ Burada darbede öldürülen ka anın adı üzerinde durmamız gerekiyor. Kapgan Kagan a abeyinin ölümünden sonra ba a geçti i zamân ye eni Mojilian'i Tardu adı, karde i Tuoxifu'yu □□□ Tölis

di er o ullanını, bütün yakınlarını ve eski ka ana ba lı olan adamlarını öldürmü tür.¹⁰⁶ Bu darbenin yapılmasının en büyük nedeni Kutlug'un o ullanına göre yeni ka anın kutunun Teñri tarafından geri alınmı olmasıdır. Bu kırımdan sâdece Tardu adının kayınbabası olan Tonyukuk ve daha önce Çin'e sı nımı olan Mo Tigin □□□ ile Xianli Bilge (Xianli Pijia □□□□) kurtulmuşlardır. Bu olay sırasında Kapgan Kagan'ın soyu da tükenmiştir ve hânedân Kutlug'un soyuna geçmiştir. Köl Tigin bu kanlı olayın ardından da a abeyi Sol Bilge Beyi¹⁰⁷ Mojilian'i Bilge Kagan olarak tahta oturtmu tür.¹⁰⁸ Bu olay Kaiyuan'ın ikinci saltanat yılının ubat ayında olmu tür.¹⁰⁹

Tardu adı öncelikle karde i Köl Tigin'in ka an olmasını istemi ancak Köl Tigin, a abeyinin devletin ba ına geçmesini önermiştir.¹¹⁰ Mojilian, *Teñri Teg Teñri Yaratmı Türük Bilge Kagan*¹¹¹ unvânını almı , karde i Köl Tigin'i de Tölis adı (You Xian Wang □□□, Sa Bilge Beyi) yapmıştır. Bundan sonra Köl Tigin'in herhangi bir çalı ması kayıtlı değildir. Ancak aynı Çin kaynaklarında Köl Tigin'in "iki addan üstte oldu u" ve ba komutanlık yaptı ı yazılıdır. Ayrıca yazıtlarda 716'dan sonra devletin toparlanmasını anlatan yerde Köl Tigin'le birlikte iki ad da anılmaktadır.¹¹² Bu durumda Köl Tigin yazıtlarda öyle anılmasa bile Apa Tarkan olmu olmalıdır. Bilge Kagan, saltanatı sırasında bir çok sava yaparak bunların ço unu ayrıntılı olarak anlatmıştır ancak Köl Tigin'in çalı malarının anlatımı kendi yazıtında 716'da son bulmu tür. Normalde Bilge Kagan'ın merkezde oturup sava a orduyla birlikte Ba komutan Köl Tigin'i göndermesi gerekirken

adı ve büyük o lunu "Küçük Ka an" (Xiao Kehan □□□) yapmıştır. Bu "Küçük Ka an"ın adı Çin kaynaklarında Fujū □□ olarak geçmektedir. Bunun dı ında unvân olarak kar ımıza bir de *Yinie Kehan* çıkmaktadır. Bu da Tonyukuk yazıtında geçen nel Kagan olmalıdır (bkz. B.Ç.I.K.7, G.1).

¹⁰⁶ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173.

¹⁰⁷ Zuo Xian Wang □□□, Tardu adı, toplumda Küçük ad (Xiao Sha □□) diye takma adı vardı; bkz. Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5173.

¹⁰⁸ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173.

¹⁰⁹ Sertkaya, 1995: 98.

¹¹⁰ Gömeç, 1999: 66; Gumilëv, 2002: 384.

¹¹¹ K.T.II.D.1, G.13, K.1.

¹¹² K.T.II.D.21-22.

Köl Tigin'in adı geçmemekte, Bilge Kagan'ın sefere çıktığı anlatılmaktadır. Bu gözlerden kaçan büyük bir çelişki gibi durmaktadır, üzerinde ileride ayrıntılı çalışmaları yapılmalıdır.

6. Köl Tigin'in Ölümü

Köl Tigin, Türk Takvîmi'ne göre Koyun Yılı'nın (1. ayının) 17. gününde ölmüştür.¹¹³ Bu târîhi günümüz ara tırmacıları 27ubat 731 olarak hesaplamışlardır.¹¹⁴ Xin Tangshu'ya göre, Köl Tigin Kaiyuan Saltanat Devresi'nin 19. yılında ölmüştür, Jiu Tangshu'da ise 20. yıl olarak verilmiştir.¹¹⁵ Köl Tigin'in ölüm nedeni belli değildir, öldüğü zaman 47 yaşında idi.¹¹⁶ Ölümü Gök Türk ülkesinde ve komşu ülkelerde büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Köl Tigin'in yazıtına göre, cenâze törenine Kitan ve Tatabı'dan Udar Señün; onbinlik hazîne, altın, gümüş gibi değerli hediyelerle Tabgaç Kagan'ndan (Tang hükümdarı Xuanzong) siyi Likeñ ve imparatorun yeğeni sanatçı Çañ Señün; Tüpüt Kagan'ndan (Tibet imparatoru) Bölün (Vezir); Soğdıklar'dan Berçik Er¹¹⁷; Bukarak Uluğ'dan (Buhârâ Ülkesi) Enik Señün ve Oğul Tarkan; On Okulu Türki Kagan'ndan (Salur Kagan, Sulu Kehan) Makaraç Tamgaçı¹¹⁸ ve Oğuz Bilge Tamgaçı; Kırgız Kagan'ndan Tardu İnancı Çor gelmiştir.¹¹⁹ Jiu Tangshu ve Xin Tangshu da Xuanzong'un Muhâfız Birliğinin Generali olan Zhang Quyi'yi □□□ ve Adalet Bakanlığının Mahkûmlar Dairesi Başkanı Lü Xiang'ı □□□ başlıklı dileyen bir mektup vermeleri, cenâze törenine katılmaları, kurban sunmaları; altın tanınmış ve becerikli adamı da duygularını mezâr taşına yazılması, Köl Tigin'in bir heykelin yapılması ve dört duvarına Köl Tigin'in savaş sahnelerinin resmedileceği bir anıt mezâr yapımları için yolladığı yazıdır.¹²⁰

¹¹³ K.T.I.KD.1.

¹¹⁴ Giraud, 1999: 87; Gömeç, 1999: 73; Kafesoğlu, 2002: 126; Taşar, 2004b: 10.

¹¹⁵ Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5177; Xin Tangshu, 215B, 1975: 6053-6054

¹¹⁶ K.T.I.KD.1.

¹¹⁷ Bu adın okunması tartışmalıdır. Biz *Berçik Er* olarak alıyoruz.

¹¹⁸ *Makaraç*'in Sanskritçe *Mahârja*'dan geldiği görüşü için bkz. Gömeç, 1999: 74.

¹¹⁹ K.T.I.K.11-13.

¹²⁰ Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5177; Xin Tangshu, 215B, 1975: 6053-6054.

Köl Tigin'in cenâze töreni Türk Takvîmi'nin Koyun Yılı'nın 9. ayının 27. gününde yapılmı tır.¹²¹ Ara tırmacılar bunun 1 Kasım 731'e denk geldi ini belirtmi lerdir.¹²² Köl Tigin'in mezâr kompleksinin ve yazıtının bitirilip dikilmesi Türk Takvîmi'ne göre Maymun Yılı'nın 7. ayının 27. günü (21 A ustos 732)¹²³, Çin Takvîmi'ne göre ise Kaiyuan Saltanat Devresi'nin 20. yılında takvîm sırasına göre Renshen'da 12. ayda Xinzhou vaktinde Shuo gününde 7. günde Dingwei Zamânı'dır (ö leden sonra saat 2-4 arası).¹²⁴ Köl Tigin'in yazıtının Türkçe bölümünü ye eni Yollug Tigin yazmı tır.

Köl Tigin öldü ü sırada büyük bir serveti bulunuyordu; bunun içinde altınları, gümü leri, hazînesi, malları ve dört binlik at sürüsü vardı. Köl Tigin öldü ü sırada bu serveti Tuygut / Toygut (ya da Tuygut lteber) yönetiyordu.¹²⁵

7. Sonuç

682'de kinci Do u Gök Türk Ka anlı mı kuran Kutlug'un o ullarından biri olan Köl Tigin, 684 ya da 685'te do mu , yedi ya nda babasını kaybetmi , 16 ya nda ilk kez bir sava a katılmı , bundan sonraki ya amını da sâdece sava lara adamı tır. Köl Tigin, ya amı boyunca dokuz sefere katılmı , 16 meydân sava nda çarpı mı , çok sayıda sava çıyı kendi elleriyle öldürmü ¹²⁶, be önemli ki iyi yakalamı , büyük ölçüde ganîmet ele geçirmi tir. Seferler sırasında bildi imiz kadarıyla Çin'de Gansu'ya ve Ordos'a; Mo olistan'ın büyük bölümüne; A a ı Yenisey Havzası'na; Cungarya'ya; Tarbagatay'a; Semireçye'ye ve So dak'a gitmi tir. Çin'deki Zhou ve Tang Sülâleleri ile, Bayırkularla, Kırgızlarla, Türği ve On Oklarla, Karluklarla, Azlarla, zgillerle, Dokuz O uzlarla sava mı ; hattâ ye enini

¹²¹ K.Ç.I.KD.1.

¹²² Gömeç, 1999: 74; Kafeso lu, 2002: 127; Ta a ıl, 2004b: 10.

¹²³ Ta a ıl, 2004b: 10.

¹²⁴ K.Ç.I.KD.1; Ta a ıl, 2004b: 22.

¹²⁵ K.Ç.I.GB.1.

¹²⁶ Yazıtlarda verilen sayıyla 43; ancak bunların dı nda O uzlar'la yapılan Bolçu sava nda "çok sayıda askeri" ve Çu Ba ı Sava r'ndan sonra da bir âileyi öldürmü tür; 716'da yaptı ı kanlı darbeyi buna katmıyoruz.

tahttan indirip amcasının hemen hemen bütün yakınlarını öldürmü tür. Sava larda genelde ön saflarda yer almı tür; a abeyi Mojilian hem adlık, hem ka anlık döneminde sadece ordu yönetmi , ön saflarda sava mamı tür; Çin kaynakları Mojilian’i yumu ak ki ilikli (“ efkatli, insanları sever, dostâne”)¹²⁷, Köl Tigin’i ise gözü kara bir sava çı olarak tanıtmı lardır. Köl Tigin’in amcası Kapgan Kagan, tıpkı Bilge Kagan gibi ço u zamân sâdece orduyu yönetmekle hattâ bâzen sâdece orduyu sefere göndermekle yetinmi , Köl Tigin ise hem orduyu yönetmi , hem de sava larda teke-tek çarpı mı tür. Köl Tigin 716’da ye enini ve amcasının yakınlarını kanlı bir darbeyle yönetimden uzakla tırdıktan sonra a abeyi Tardu adı’nı tahta çıkarmı , a abeyi de onu Tölis adı yapmı , Köl Tigin ölünceye kadar bu görevde kalmı tür. Ayrıca 716’dan sonra Bilge Kagan Köl Tigin’e *Inançu Apa Yargan Tarkan* unvânını vermi tür.¹²⁸ Ancak sava çılı ı ile tanınan Köl Tigin 716’dan sonra hiç bir sava a katılmamı tür, katıldıysa bile elimizde u anda bunu kanıtlayacak bir kaynak, bir kanıt bulunmamaktadır.

Kendi adına dikilen yazıtta belirtildi i kadarıyla Köl Tigin sava larda dokuz de i ik at kullanmı tür. Bunlar Tadık Çor’un Boz Atı, I bara Yamtar’ın Boz Atı, Yigen Silig Beg’in Zırhlı Doru Atı, Bayırkular’ın Ak Aygırı, Alın Beyaz Boz Atı, Alp alçı Atı, Azman Atı, Az Ya ızı Atı ve Öksüz Atı’dır. Bu atlardan sâdece birinin zırhlı oldu u yazılıdır, bu durumda Köl Tigin’in di er bindi i atların hepsi zırhsızdır. İlk dört at ve Alp alçı sava larda ölmü ; Azman ve Az Ya ızı’nı iki, Alp alçı’yı ise üç kere kullanmı tür. Bu atlardan en az üçü ba ka Gök Türk ileri gelenlerindendir, en az ikisi ise ba lı topluluklardan alınmı tür.

Yazıtı çok ayrıntılı olmasa bile Köl Tigin’in taktikleri, silâhları ve giyimi hakkında bilgi vermektedir. Köl Tigin katıldı ı hemen hemen bütün sava larda at üzerinde sava mı , sâdece ilk yaptı ı sava ta yaya olarak saldırmı tür. Elimizdeki kayda göre bir kere ok ve yay,

¹²⁷ Jiu Tangshu, 194A, 1975:5173, 5175; Xin Tangshu, 215B, 1975:6051.

¹²⁸ K.Ç.I.B.1.

bir kere kılıç kullanmı tır; 22 kere “sançmı ”¹²⁹; 19 kere ise “çevirerek vurmı tur”¹³⁰. Bu durumda Köl Tigin’in en fazla mızrak ya da at üzerinde kullanılan biçimiyle kargı kullandı mı, ok-yay ve kılıca çok fazla önem vermedi ini ileri sürebiliriz. Yazıtta Köl Tigin’in sava giysisi ile ilgili sâdece bir yerde bilgi veriliyor: Mingsha Da ı Sava ı’nda zırh, kaftan ve yüz siperlikli mi fer kullanmı tır, bindi i atlardan biri de zırhlıdır. Köl Tigin’in zırhının çe idi ve biçimi konusunda elimizde bir bilgi bulunmamakla birlikte Gök Türkler’in zırhlı atlarının en çok ra bet gösterdikleri *lamellar* tipi zırh giydi ini dü ünebiliriz.

Kaynaklar

- Linhu Defeng,(1971). *Zhoushu* □□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Liu Xun, (1975).□□, *Jiu Tangshu* □□□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Ou Yangxiu, (1975). □□□, *Xin Tangshu* □□□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Sima Guang, (1956). □□□, *Zizhi Tongjian* □□□□, Taibei □□: Minglun Chubanshe □□□ □□.
- Bombaci, Alessio, (1975). “The Husbands of Hsien-li Bilgä”, *Studia Turcica*, Budape te. ss. 103-123.
- Cen Zhongmian, (1958).□□□, *Tujue Jishi* □□□□, Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ergin, Muharrem, (2002). *Orhun Abideleri*, stanbul: Bo aziçi Yayınları.
- Gabain, Annamari von, (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giraud, René, (1999). *Gök Türk mparatorlu u, lteri , Kapgan ve Bilge’nin Hükümdarlıkları (680-734)*, (çev. smail Mangaltepe), stanbul: Ötügen Ne riyat.

¹²⁹ “Sançmak” delmek, saplamak demektir, burada büyük olasılıkla “mızraklamak” anlam

- Grousset, René, (1999). *Bozkır mparatorlu u, Attila-Cengiz Han-Timur*, (çev. M. Re at Uzmen), stanbul: Ötüken Ne riyat.
- Gömeç, Saadettin, (1999). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akça Yayınları.
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç, (2002). *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), stanbul: Selenge Yayınları.
- Kafeso lu, brahim, (2002). *Türk Millî Kültürü*, stanbul: Ötüken Ne riyat.
- Nicolle, David, (1990). *Attila and the Nomad Hordes*, Oxford: Osprey Publishing Limited.
- Orkun, Hüseyin Namık, (1974). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, Jean-Paul, (2001). *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), stanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sertkaya, Osman F., (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Ara tırma Enstitütüsü Yayınları.
- Ta a ıl, A., (1995). *Gök-Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ta a ıl, A., (1999). *Gök-Türkler II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ta a ıl, A., (2004a). *Göktürkler III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ta a ıl, A., (2004b). Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında”, *Avrasya Etüdleri*, , ss. 3-24.
- Tekin, Talat, (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, (yay. Mehmet Ölmez), Ankara: afak Matbaacılık.